

S2-oppilas lukijana

Miten opetan tekstinymmärtämisen taitoja?

Kaisa Tukia, Eija Aalto & Sanna Mustonen
kaisa@edu.lahti.fi, eaalto@edu.jyu.fi & sanna.mustonen@campus.jyu.fi

Julkaistu: Virke 4/2007, s. 32–36.

Miten S2-oppilaasi ymmärtävät lukemaansa? Hukkuvatko he koulun valtaviin tekstimassojen alle? Missä määrin he saavat systemaattista tukea tekstin ymmärtämisen taitojen kehittämiseen? Lukemisen taitoja tulisi kehittää kaikissa oppiaineissa, mutta erityisesti vastuu niiden kehittämisestä lankeaa helposti äidinkielen ja S2-opettajille. Tässä artikkelissa pohdimme lukemisen taidon strategista kehittämistä keskittyen nimenomaan koulun teksteihin.

Jotta tietoaiteiden opiskelu onnistuisi ilman jatkuvaa kielitaidon puutteista aiheutuvaa kompastelua, on usein ajateltu, että kielitaidon tulisi olla Eurooppalaisen viitekehyksen (2003) asteikolla tasoa B2 (ks. asteikon koulusovellusta POPS 2004, liite 2). Se vastaa A1-kielenä englantia opiskelleiden lukion tavoitetasoa. On selvää, että isoin osa maahanmuuttajataustaisista oppilaista ei yllä tuolle tasolle¹, mistä syystä opiskelu on erittäin haasteellista ja tukitoimet opetuksessa tarpeen. Opetuksen tulisi tarjota sellaista oppimisen tukea, jonka avulla oppilas voi heikommalla kielitaidolla kurottautua selviytymään abstraktin ja käsitteellisen opiskelun haasteista. Selkokielistetyt materiaalit voivat toki olla yksi apukeino, mutta koska oppilaiden on joka tapauksessa harjaannuttava lukemaan normaalia oppikirja- ja tietotekstiä, opetuksen tulisi ensisijaisesti tarjota sellaista strategista tukea, joka sekä ohjaa lukemisprosessia että auttaa kehittämään kielitaitoa yhdessä sisältöjen oppimisen kanssa.

Sisältökysymyksistä strategiaopetukseen

Koulun teksteihin liitetään eri oppiaineissa monenlaisia sisältöön fokusoivia sekä ajattelun ja päättelyn taitoon ohjaavia tehtäviä. Sisältökysymyksillä ohjataan yleensä ymmärtämään tekstin keskeisiä asioita. Tekstiin liittyvät sisältökysymykset toimivatkin, jos oppilas ymmärtää lukemaansa. Heikkoa oppilasta taas sisältökysymykset eivät auta oppimaan tekstin sisältöjä – saati sitten tehokasta lukemista. Enemmän huomiota pitäisikin kiinnittää lukemisen suunnitelmalliseen ohjaamiseen ja siihen, miten tieto löytyy tekstistä. Oppilasta pitäisi auttaa hahmottamaan erilaisten tekstien kokonaisrakenteita ja tekstilajikonventioita, jotka vaihtelevat esimerkiksi siinä, miten otsikointi ohjaa lukemista, mikä rooli kuvilla on ja miten teksti etenee.

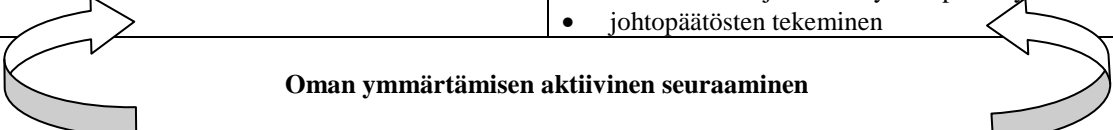
Eri aineiden oppikirjateksteissä onkin paljon eroja, joita lukijan on hyvä hahmottaa ja käyttää hyväkseen. Esimerkiksi biologiassa ja maantiedossa otsikot kertovat usein kappaleen pääasian, kun taas matematiikassa, fysiikassa ja kemiassa otsikkona voi olla pelkkä avainkäsite. Biologian, maantiedon, fysiikan ja kemian kirjojen kuvissa on valtavat määrät tie-

¹ Päättöarviointin hyvän osaamisen kriteerikin on S2-opetussuunnitelmassa asetettu porrasta alemmaksi B1:een.

toa, ja usein pääasiat selitetään jo kuvissa. Historian ja terveystiedon kirjoissa taas kuvien tehtävä on elävöittää ja taustoittaa tekstiä eikä niinkään opettaa käsitteitä tai prosesseja. Historian teksti etenee usein kronologisesti tapahtumaketjuja selittäen, mutta biologian teksti vaikuttaa varsin usein käsitteiden määrittelyketjulta.

Tietotekstit eivät siis ole alkuunkaan samanlaisia, mistä syystä niitä ei voi lähestyä yhdellä staattisella tietotekstin lukuohjeella. Oppilaan kannalta on olennaista, että hän oppisi lukemaan tavoitteellisesti ja joustavilla tekniikoilla erilaisia tekstejä sen mukaan, mikä on lukemisen tavoite ja millaista tietoa tekstistä etsitään. Oppilaalla tulisi olla käytössään useammanlaisia strategioita, joista hän voi valita kuhunkin tekstiin ja tavoitteeseen sopivimman. Strategioiden esittelynomainen opettaminen ei kuitenkaan riitä, vaan niiden käyttöä tulisi mallintaa ”taluttamalla” oppilasta erilaisten tekstien lukemisessa ja käymällä yhteistä merkitysneuvottelua luettavasta tekstistä. Lukemisen strategioiden tulisi siis olla jatkuvasti kaikessa lukemisessa mukana eikä rajoittua irralliseen, lukemiselle pyhitettyyn opetusjaksoon.

Alla olevaan kuvaan olemme koonneet joitakin keskeisiä **ymmärtämisen tavoitteita** ja lisäksi **lukustrategioita**, joita käyttäen tavoitteisiin nähdäksemme päästään. Tyhjentävä kuvaus on tuskin mahdollinen, mistä syystä strategiat ovat väistämättä osin päällekkäisiä.

Ymmärtämisen tavoitteet	Miten tavoitteisiin päästään?
<ul style="list-style-type: none"> • aihe • ydinsisältö (faktat, mielipide, tapahtumakulku) • yksityiskohdat • kokonaisuuteen kuuluvien asioiden väliset suhteet • ydinsanat • asenteet, suhtautuminen, sävyt • vuorovaikutus tekstin kanssa 	<ul style="list-style-type: none"> • maailmantiedon käyttäminen • tekstilajien rakenteen tunteminen • huomion fokuoiminen tavoitteen kannalta olennaisiin kohtiin • muun tekstin yhteydessä olevan tiedon hyödyntäminen • asioiden yhdisteleminen • ydinsanojen ymmärtäminen • vieraiden sanojen merkityksen päättely • johtopäätösten tekeminen
 <p>Oman ymmärtämisen aktiivinen seuraaminen</p>	

Ymmärtämisen tavoitteet

Millaisia asioita normaalisti haemme teksteistä? Mitä ovat lukemisen tavoitteet? Kielenoppimisen alussa taitoa on jo tekstin **aiheen** ymmärtäminen. Jotta tekstistä voisi oppia jotakin, on ymmärrettävä tekstin **ydinsisältö**. Ydinsisältö pitää määrittää aina tekstilajin mukaan: esimerkiksi tietotekstin ydinsisältöä ovat faktat, narratiivissa juonen päätapahtumat ja mielipidetekstissä taas kirjoittajan pääväite ja sen perustelu.

Ydinsisältöä laajentavat **yksityiskohdat**, joiden ymmärtäminen auttaa lukijaa hahmottamaan asioiden yhteyksiä. Monien S2-oppilaiden, ja ehkä suomenkielistenkin lasten ja nuorten, on vaikea ymmärtää kokonaisuuteen kuuluvien **asioiden välisiä suhteita**. Oppilas saattaa tekstiä lukiessaan ymmärtää ydinsisällön ja suurenkin määrän tärkeitä yksityiskohdita, mutta aina hänelle ei kuitenkaan hahmotu, miten asiat liittyvät toisiinsa. Oppikirjateksteistä on tärkeää ymmärtää myös **ydinsanoja**, jotka ovat usein oppiaineen tärkeitä käsitteitä.

tä. Monissa kirjoissa ne on kursivoitu tai lihavoitu. Ydinsanojen ympäristöä lukemalla saa selville niiden määritelmät.

Jotta oppilas oppii tunnistamaan ja hallitsemaan erilaisia tilannesidonnaisia rekistereitä, on lukemisen tavoitteeksi hyvä valita myös tekstistä välittyvät **asenteet, suhtautumistavat, sävyt ja tyylit**. Asenteiden ja sävyjen tunnistaminen tekstistä ei ole helppoa, ja oppilas tarvitseekin siinä paljon ohjausta ja apua. Esimerkiksi tekstilajin konventioiden tuntemus ja tilanteen hahmottaminen – kuka on kirjoittaja ja kenelle hän kirjoittaa – auttavat ymmärtämään, miten tekstiin tulee suhtautua ja missä rekisterissä liikutaan.

Kaiken lukemisen läpäisevä tavoite on, että oppilas olisi aidossa **vuorovaikutuksessa tekstin kanssa**. Tällä tarkoitetaan sitä, että oppilaalla itsellään on mahdollisuus määrittää, mistä näkökulmasta hän tekstiä lukee. Usein lukemista ohjaa koulussa opettaja tai oppikirja, jotka määrittävät, mitä asioita tekstistä pitää lukea. Tämä on toki tarpeen, mutta tärkeää olisi, että myös oppilaalla olisi mahdollisuus päättää ja perustella, mitkä asiat tekstissä hänen mielestään ovat tärkeitä, mielenkiintoisia tai yllättäviä. Tavoitteena siis on, että oppilas kävisi tekstin kanssa omaehtoista vuoropuhelua ja asettaisi lukemiselleen omia tavoitteita eikä poimisi ainoastaan tietoja, joita opettaja tai tehtävät kysyvät.

Miten tavoitteisiin päästään? – Lukemisen strategioita

Lukemisen strategioita on opetettu äidinkielessä ja vieraissakin kielissä jo pitkään. S2-oppilaan näkökulmasta perinteinen lineaarinen lukuprosessi (ennakoi, silmäile, lue tarkasti ja arvioi lukemaasi) ei kuitenkaan riitä, eikä sellaisenaan sovi kaikenlaisiin teksteihin. Lukuprosessi ei myöskään ole luonnostaan lineaarinen, eikä se etene aina samassa järjestyksessä. Siksi todelliset strategiatkaan eivät ole kaavamaisia listoja vaan joustavia toimintamalleja, joita käytetään tarpeen ja tavoitteen mukaan ja usein myös päällekkäin ja samanaikaisesti. Seuraavassa esittelemme joitakin lukemisen strategioita, joista uskomme S2-oppilaan hyötyvän.

S2-oppilailla on usein harhakäsitys, että ”oikea” ymmärtäminen on absoluuttista tai täydellistä eikä siihen kuulu arvailu tai päättely. Oppilasta onkin tärkeää opettaa sietämään sitä, että ymmärtäminen on usein osittaista ja että ennakointi ja päättely ovat normaali osa kaikkea ymmärtämistä myös syntyperäisillä kielenkäyttäjillä. Teksteissä on niin paljon vierasta sanastoa, että kaikkea ei ymmärrä, jolloin on tärkeää oppia **päättelemään** sanojen likimääräisiä **merkityksiä kontekstin avulla** ja täydentämään ymmärtämisen aukkoja yhdistelemällä asioita esimerkiksi kuvien tai aikaisempien tietojen avulla. Päätelmien tekemiseen rohkaisu kehittää ymmärtämisen taitoa, vaikka välillä päättelisi väärinkin.

Päättelyssä **maailmantieto** on ensisijainen resurssi. Ilman taustatietoja tekstin ymmärtäminen on huomattavasti vaikeampaa, ja maailmantiedon hyödyntäminen on keino ohjata aktiiviseen lukutapaan. Oppilaan on opittava hahmottamaan, milloin tekstin asiat ovat hänelle ennestään tuttuja tai täysin uusia, jotta hän voi muokata omaa lukemistaan holistisempaan tai tarkempaan suuntaan.

Kun oppilas **tuntee erilaisten tekstilajien** rakenteita ja osaa hyödyntää **tekstin yhteydessä olevaa muuta tietoa** (kuvia, kaavioita), hän voi **fokusoida huomiotaan** lukemisen tavoitteen kannalta **olennaisiin kohtiin**. Aina ei ole tarkoituksenmukaista lukea tekstiä alusta loppuun, eikä S2-oppilaalla aina ole siihen realistisia resurssejakaan. Monet koulun tekstit

ovat niin pitkiä, että hitaan ja heikon lukijan on lähes mahdotonta selvittää niistä. Jos oppilas tuntee vaikkapa maantiedon kirjan kappaleiden rakenteen ja tietää, että usein otsikoissa ja kuvissa on tekstin pääasiat, voi hän kohdentaa huomionsa vain niihin. Jos taas oppilas tietää, että monissa oppikirjateksteissä tai laajoissa lehtiteksteissä kappaleen tärkein asia on usein kappaleiden alun ydinvirkkeissä, hän voi keskittyä niihin.

Tehtäväideoita strategiaharjoitteluun

Tekstin ymmärtämistä harjoiteltaessa on oleellista, että tehtävät ohjaavat oppilasta käyttämään lukemisen strategioita. Kun suunnittelee lukutehtäviä, on hyvä varmistua siitä, että ne eivät vain kysy jotakin tekstin sisältämää asiaa, vaan taluttavat oppilasta tämän lukuprosessissa. Seuraavista tehtävä 1 kysyy tekstin ydinasiaa, mutta tehtävässä 2 kysymystä on lihotettu niin, että se ohjaa myös lukemista:

Tehtävä 1: *Mikä on sienirihmasto?*

Tehtävä 2: *Silmäile biologian kappaleen otsikoita, kuvatekstejä ja tekstiä ja ympyröi niistä sana **sienirihmasto**. Lue sitten tarkemmin ympyröimiesi sanojen ympäriltä ja selitä omin sanoin, mikä **sienirihmasto** on.*

Kun lukuprosessia ohjataan, tehtävänannot pitenevät ja tulevat tietenkin oppilaalle vaikeammiksi ymmärtää. Siksi opettajan on tärkeä tukea ja taluttaa oppilaita tehtävien läpi. Strategioista tulee oppilaan omaa ja automaattista taitoa vasta systemaattisen ja pitkäkestoisen harjoittelun myötä. Tässä on joitakin esimerkkejä siitä, miten lukuprosessia voisi ohjata tehtävänannoilla ja ohjeilla:

Maailmantiedon ja muun tekstin yhteydessä olevan tiedon hyödyntäminen

- Piirrä kalan kuva ja kirjoita kuvan ympärille lyhyesti, mitä kaikkea tiedät kalasta.*
- Tutki biologian tekstin kuvia ja kuvatekstejä. Täydennä piirtämäsi kalan kuvaa ja tietoja, jos tarvitsee. Kerro omin sanoin, mitä tiedät nyt kalasta.*

Tekstilajien rakenteen tunteminen

Tutki biologian/historian kirjan kappaleita ja selvitä, millaisia osia kappaleissa on? Missä kohden kappaleissa näyttää olevan tärkeitä tietoja? Mitä kannattaa lukea ensin, mitä sitten? Miksi?

Huomion fokuoiminen tavoitteen kannalta olennaisiin kohtiin

Lue tekstin pääotsikko, väliotsikot, kuvatekstit ja tiivistelmä. Kokoa niiden tärkeät tiedot käsitelkartaan (tai esimerkiksi biologian kirjan kuvaan).

Asioiden yhdisteleminen ja johtopäätösten tekeminen

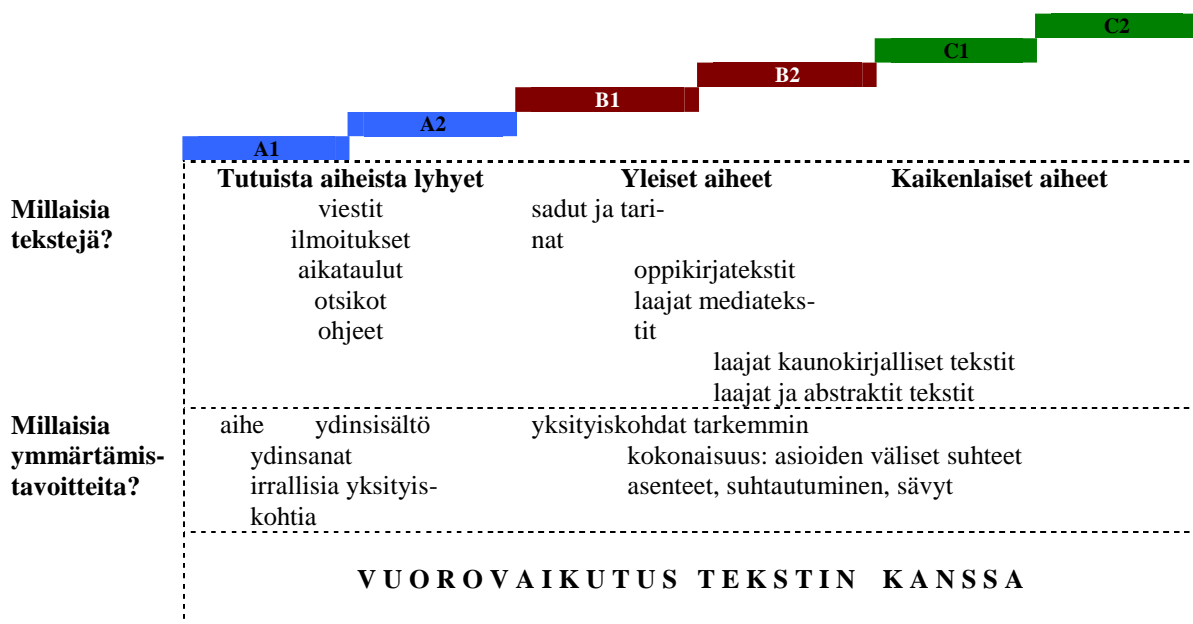
- Kokoa tekstin tärkeimmät asiat käsitelkartaan. Aloita otsikoista, kuvista ja tiivistelmästä. Täydennä tietoja koko tekstin avulla ja järjestä toisiinsa liittyvät asiat karttaan lähelle toisiaan.*
- Tutki tekemäsi käsitelkartaan. Voisiko kala elää maalla? Perustele vastauksesi.*

Ydinsanojen ymmärtäminen ja merkityksen päätteleminen

- Ympyröi tekstistä oppiaineen tärkeät sanat. Tutki, löydätkö samoja sanoja kuvista tai kuvateksteistä. Ympyröi ne.*
- Lue tekstiä sanojen ympäriltä ja tutki, selitetäänkö sanoja kuvissa. Selitä sanoja omin sanoin.*

Millaisia tekstejä ja ymmärtämisen tavoitteita kielitaidon eri tasoilla?

Alla olevaan kaavioon olemme koonneet kielitaidon eri tasoille tyypillisiä tekstilajeja ja ymmärtämisen tavoitteita. A-tasoilla tekstit ovat lyhyitä ja käsittelevät tuttuja ja ennustettavia aiheita. Oppilasta on tärkeää ohjata ymmärtämään tekstien aihe, ydinsanoja ja erilaisia tärkeitä yksityiskohtia sekä tietenkin ydinsisältöä. B-tasoilla liikutaan jo yleisissä aihepiireissä ja etenkin B2-tasolla jo abstrakteissa aiheissa. Tekstit ovat laajempia ja niitä tulisi ymmärtää jo seikkaperäisemmin: asioiden väliset suhteet, sävyt ja suhtautumisen ilmaukset. C-tasolla lähestytään jo koulutetun syntyperäisen kielenkäyttäjän taitotasoa, joten lukijan tulisi ymmärtää kaikenlaisia tekstejä moninaisine vivahteineen. Aivan oppimisen alusta alkaen oppilasta tulisi ohjata vuorovaikutukseen tekstin kanssa ja luomaan omaa merkityksellistä suhdettaan tekstiin ja sen aiheeseen.

Ymmärtämistaidon kehittäminen on yksi vaikeimmista kielenopetuksen haasteista, koska oppilaan ”pään sisään” on mahdotonta päästä. Tekstien yhteinen käsittely ja siihen liittyvät merkitysneuvottelut antavat kuitenkin hyviä kurkistusluukkuja oppilaan ymmärtämisprosessiin ja näkyä siihen, miten prosessia voi ohjata. Sujuvan arkipuhetaidon ei pidä antaa hämätä, vaan oppilaan ymmärtämisen taitoa kannattaa selvittää erilaisin ymmärtämistehtävin ja rakentaa sitten opetuksen tukitoimia arviointitiedon pohjalle. Näin koulu tukee aidosti oppilaan oppimista hänen omista yksilöllisistä lähtökohdistaan käsin.